

УДК 930:001.3-051В.Ваврич:[930.2:528.9](477)"1990/2010"

Н. В. Халак

М. Г. ВАВРИЧИН ТА ЇЇ ВНЕСОК В ІСТОРИЧНЕ КАРТОЗНАВСТВО УКРАЇНИ

Описується наука діяльність М. Г. Вавричин (20.III.1935-28.XII.2010) – української ученої в сфері історії, картографії, соціотопографії, краєзнавства, научного співробітника Львівського відділення Інституту української археографії та історичного картографування імені М. С. Грушевського НАН України (1993-2010). Изложено ее вклад в исследование истории картоведения и роль в организации львовского картографического центра и становлении исторического картоведения в независимой Украине.

In the paper it is described the scientific activity of M.Vavrychyn (20.III.1935 – 28.XII.2010) – a Ukrainian scientist in the field of history, cartography, sociotopography and local history, a scientific worker of Lviv Department of M. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of National Academy of Sciences of Ukraine (in 1993-2010). The contribution of M.Vavrychyn into the study of history of map science and her role in organization of Lviv cartographical centre and development of historical map science in independent Ukraine are considered.

Початок наукових досліджень з історичного картознавства в незалежній Україні тісно пов'язаний з іменем Марії Григорівни Вавричин – української дослідниці в галузі історії, картографії, соціотопографії, краєзнавства, науково-культурної діячки, наукового співробітника Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства (ІУАД) імені М. С. Грушевського НАН України (у 1993-2010 рр.). Її ім'я вписане в історію української науки кінця ХХ – початку ХХІ століття як автора понад ста праць з історії картографії, архівознавства, джерелознавства, краєзнавства України, більшість з яких було оприлюднено в останні два десятиліття.

Народилася М. Г. Вавричин у селянській родині в с. Мшана на Лемківщині, де закінчила два класи початкової школи. Коли їй сповнилося сім років, помер батько, а через два роки їхню сім'ю депортували разом з іншими етнічними українцями на територію УРСР, у с. Олександрівку Покровського району Дніпропетровської області. У 1946 р. сім'я переїхала у Львівську область і поселилася в с. Гонятичі Щирецького (тепер Миколаївського) району. У 1958 р. Марія з відзнакою закінчила історичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка.

У 1959-1980 рр. працювала у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові на посадах архіваріуса, наукового співробітника, старшого наукового співробітника, завідуючого відділом. Із 1961 р. в архіві регулярно відбувалися науково-теоретичні семінари з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін. Душею і незмінним керівником цих семінарів був Іван Петрович Крип'якевич. На початку 1970-х років М. Г. Вавричин стає секретарем цього семінару, про діяльність якого систематично подавала інформацію до журналу "Архіви України". У той час вона займалася упорядкуванням архівних фондів, розробляла системи каталогів, складала картотеку і описи картографічної колекції, брала участь у створенні експозиції кабінетів спеціальних історичних дисциплін, зокрема архівознавства та ар-

хеографії. За сумлінну працю неодноразово нагороджувалась грамотами Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР. Саме тоді дослідниця звертає увагу на існування колекцій історичних карт в архівах і бібліотеках Львова.

У другій половині 1970-х – на початку 1980-х років виходить серія її статей, присвячених дослідженню стародавніх карт із львівських картографічних колекцій та пошукам оригіналів карт українських земель французького інженера, архітектора, картографа Гійома Левассера де Боплана, які зберігались у бібліотеках і архівах міст колишнього СРСР (Ленінграда, Києва, Львова)¹.

Дослідниця брала участь у картографічних конференціях, оприлюднюючи власні наукові здобутки та популяризуючи відомості про стародавні карти із зображенням українських земель, віднайдені закордонними науковцями, зокрема про збірку з 11-ти карт Боплана у фондах Гданської міської бібліотеки, яку розшукав польський дослідник С. Гербст. Вивчала картографічну спадщину видатного француза і докладно означила межі українських земель – так, як їх визначив картограф на кожній карті. Ці межі явно не збігалися із кордонами УРСР. Найбільш точно і повно відобразивши українські території, французький картограф XVII ст. першим увів у європейську картографію назву "Україна" на позначення окремої географічної та політичної одиниці, простори якої простягаються від окраїн Московії до Трансильванії. У радянський час Марія Григорівна пригадала українцям історичні українські кордони, котрі так ретельно зафіксував Гійом Боплан, а також, зібравши відомості про перевидання його карт за кордоном, довела зацікавлення Західної Європи Україною у XVII ст.

У 1980-1992 рр. М. Г. Вавричин працювала у Львівській науковій бібліотеці імені Василя Стефаника завідувачкою редакційно-видавничого

¹ *Матеріали до історії картографії України XVI ст. у фондах ЛНБ АН УРСР // Бібліотека і науково-технічний прогрес: темат. зб. наук. пр. – Л., 1975. – С. 101-110; Карты Українських земель Г. Боплана в бібліотеках і архівах СРСР // Бібліографічна інформація і сучасність. – К., 1982. – С. 116-127; Карты України Гійома Левассера де Боплана // Жовтень. – 1981. – № 5. – С. 89-94.*

відділу. Завдяки її таланту редактора й організатора значно поліпшився рівень підготовки видань до друку, особливо тематичних збірників наукових праць бібліотеки. Упродовж 1981-1990 рр. їх вийшло сім випусків. Прізвище М. Г. Вавричин знаходимо серед укладачів збірників "Юрій Дрогобич: бібліографічний покажчик" (у співавторстві з Я. Д. Ісаєвичем; Львів, 1983), "Селянський рух на Україні 1826-1849 рр." (Львів, 1985), а також у складі редколегії історичного нариса про ЛНБ імені В. Стефаніка (1989 р.) тощо. Її авторитет як редактора і як принципової та чесною людини у бібліотеці був дуже високим. Попри щоденну редакторську роботу, Марія Григорівна знаходила час і для наукової праці. Продовжувала складати картотеки назв об'єктів до карт Г. Боплана, зокрема нанесених на Спеціальну (1650 р.) й Генеральну (1648 та 1660 рр.) карти України, карти Дніпра (за виданням Блау 1662 р.), карти Дніпра і Північного Причорномор'я (із серії так званих карт-ілюстрацій до "Опису України").

Наприкінці 1980-х років професор Ярослав Дашкевич залучив Марію Вавричин до розробки основних наукових напрямів відродження археографічної справи в Україні. Дослідниця виступила з картографічним проектом на першій республіканській нараді "Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку" (Київ, грудень 1988 р.), запропонувавши розгорнуту програму підготовки видань з історії картографії. Цю ідею підтримав професор Омелян Пріцак, директор Інституту українських студій при Гарвардському університеті. Він порадив об'єднати зусилля канадських вчених А. Перналя та Д. Ессара, які тоді завершили англійський переклад твору Боплана 1660 р. і працювали над майбутнім коментованим виданням "Опису України" французькою мовою. Марія Григорівна у той час була залучена до підготовки коментарів до українського перекладу "Опису" 1660 р., яке здійснила Археографічна комісія АН УРСР (пізніше – Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАНУ).

У 1990 р. побачили світ перші два томи видання Бопланівського "Опису України" 1660 р., що з'явилися завдяки спільним зусиллям науковців України та США. Це були факсиміле і широко коментований український переклад. Третій том – коментований англійський переклад, разом із репродукціями 28-ми карт Боплана, вийшов 1993 р. у Кембриджі. Його підготували відомі канадські спеціалісти – професор Брокського університету Денніс Ф. Ессар та професор Брандонського університету Андрій Б. Перналь (1990 р. вони також здійснили коментоване видання цього твору французькою мовою).

З огляду саме на ці проекти Ярослав Дашкевич і запросив Марію Григорівну на роботу у створене 1992 р. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства.

У співпраці з професором Андрієм Перналем дослідниця провела велику пошукову роботу, ме-

тою якої було виявлення збережених примірників карт України Боплана у бібліотеках і архівах країн колишнього Радянського Союзу та Європи. Об'єднаними зусиллями цих двох науковців було встановлено, що уцілілих примірників карт Боплана значно більше, ніж вважалося на підставі даних польських та російських дослідників. Учені виявили 14 оригінальних примірників Генеральної карти України (виданої у Гданську 1648 р. – 7 примірників і стільки ж примірників другого видання цієї карти, здійсненого в Руані й доданого до "Опису України" 1660 р.), та 12 оригіналів Спеціальної карти України.

Спираючись на найновіші здобутки закордонної історіографії, Марія Вавричин склала перелік картографічних творів Боплана, присвячених Україні, який налічує 23 оригінальні карти, не враховуючи їхніх варіантів. Це план Кодацької фортеці (1639 р.), Українська географічна карта (1639 р.), Генеральна карта України (1648 і 1660 рр.), Спеціальна карта України (1650 р.), карти Дніпра (опубліковані 1662 р.), 12 карт-ілюстрацій до "Опису України" (1652 р.). Усі вони зберігаються у 16-ти бібліотеках, розташованих у 14-ти містах восьми держав Європи.

Свої дослідження карт Г. Боплана Марія Григорівна описала в низці праць: "Гійом Левассер де Боплан – картограф України", "До історії створення Г. Бопланом карт України", "Маловідомі карти Г. Боплана", "Кarti українських земель Г. Боплана в бібліотеках і архівах СРСР", "Комплекс карт України Г. Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи", "До підсумків дослідження картографічної спадщини Г. Боплана".

Завдяки цьому науковці отримали повний перелік карт видатного французького картографа середини XVII ст., чітке уявлення про місце і кількість збережених оригіналів створених ним карт України та варіантів кожної карти, інформацію про хронологію карт України, дізналися про послідовність складення ним кожної окремої карти і за описами дослідниці змогли простежити, як змінювалося на них картографічне зображення. Публікацію факсиміле Спеціальної карти 1650 р. із цінним довідковим апаратом та складеними покажчиками, в яких назви географічних об'єктів ідентифіковано відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу, Ярослав Дашкевич вважав чи не найціннішим фундаментальним внеском у дослідження бопланіани. А серію статей Марії Григорівни про джерелознавче значення карт України Боплана, історію їх виникнення та його картографічну спадщину видатний український вчений ставив на перше місце серед наукових досягнень у цій галузі¹.

Великою науковою заслугою Львівського відділення ІУАД, видавництва "Мапа" (керівник – Борис Тесленко) та ДНВП "Картографія" (директор –

¹ Дашкевич Я. Боплан у дослідженнях 1991-2000 р. // Історичне картознавство України. – Л., 2003. – С. 96-97.

Ростислав Сосса) було відродження картографічної серії "Пам'ятки картографії України", започаткованої століття тому фундаментальним чотиритомним атласом, який уклав Веніамін Кордт (видання 1899, 1906, 1910, 1931-го років).

Випуски цієї серії, підготовлені до друку за участю М. Г. Вавричин, стали взірцями серед факсимільних видань стародавніх карт, удоступнивши для сучасних українців зразки західноєвропейської картографії XV-XVIII ст.

Першим у серії стало факсимільне видання "Спеціальної карти України Гійома Левассера де Боплана 1650 р.", яке вийшло друком у видавництві "Мапа" у 2000 р. (8 аркушів у папці; мірило 1:450 000). До факсиміле окремою брошурою було додано передмову "Гійом Левассер де Боплан – картограф України" і коментарі, автором яких є М. Г. Вавричин, а також латинський і український покажчики до назв об'єктів, відображених на цій карті. Кожен об'єкт, нанесений на Спеціальній карті, був ідентифікований відповідно до сучасних топографічних карт областей України, довідників адміністративно-територіального поділу 1946 – початку 1990-х років. Окремо укладено покажчик об'єктів, що втратили назву. Встановлення сучасної назви і теперішньої локалізації географічного об'єкта, відображеного на карті 1650 р., вчена здійснювала у співпраці з кандидатом географічних наук О. Ф. Гольком.

Другим і третім випусками відродженої серії стали два альбоми "Україна на стародавніх картах" (К.: ДНВП Картографія, 2004, 2009; упоряд. М. Г. Вавричин, Я. Р. Дашкевич, У. Р. Кришталович), які вмістили репродукції 83-х західноєвропейських карт кінця XV – першої половини XVII ст. і репродукції 86-ти карт середини XVII – другої половини XVIII ст., на котрих зображено українські землі.

Перший альбом удостоєний найвищих книжкових нагород: гран-прі Форуму видавців у Львові (2005 р.) і найкращий атлас 2005 року на конференції Міжнародної картографічної торговельної асоціації (ІМТА; об'єднує країни Європи, Африки, Близького Сходу). 2010-го року гран-прі Форуму видавців у Львові здобула і друга книга.

Презентація збірника наукових статей "Боплан і Україна" (М. Вавричин сидить третя зліва) (Львів, 1998 р.)

М. Вавричин та А. Перналь (Запоріжжя, острів Хортиця, 2000 р.)

Презентація "Спеціальної карти України Гійома Левассера де Боплана 1650 р." (зліва-направо: Я. Дашкевич, З. Борисюк, М. Вавричин, Бенуа Вітс – директор Французького культурного центру в Україні (Київ, 2002 р.))

З нагоди 80-ліття Національної академії наук України М. Г. Вавричин була нагороджена почесною грамотою за плідну працю та вагомий внесок у розвиток науки. Останніми роками Марія Григорівна працювала над підготовкою до видання Генеральної карти України Г. Боплана (доданої до "Опису України", Руан, 1660 р.), а також його Генеральної карти України (гравірованої В. Гондіусом; Гданськ, 1648 р.).

Уже після її смерті в 2011 р. у видавництві "Мапа" (м. Київ) побачила світ "Генеральна карта України Гійома Левассера де Боплана 1660 року", яку вона підготувала до друку. Видання карти було здійснено у рамках відновленої серії "Пам'ятки картографії України" завдяки фінансовій підтримці професора Андрія Перналя (м. Манітоба, Канада), з яким вона співпрацювала близько 20-ти років.

За 17 років дослідницької праці в Інституті української археографії та джерелознавства Марія Вавричин брала участь у виконанні планових тем інституту, будучи співавтором таких розділів: "Корпус карт України Г. Левассера де Боплана",

"Українські та іншомовні джерела з історії західноукраїнського регіону нового та найновішого періоду", "Карти України як історичне джерело" та ін., що дало змогу активно видавати стародавні карти з належно підготовленим науково-довідковим апаратом, а ще вести науковий пошук давніх карт із зображенням України у бібліотеках, архівах багатьох міст і країн, писати, досліджувати й публікувати результати своєї праці. У ці роки, власне, і розкрився її великий науковий потенціал.

Професора Ярослава Дашкевича і Марію Вавричин єднала справа повернення народу справжньої української історії картографії. У Львівському відділенні ІУАД доктор історичних наук Я. Р. Дашкевич організував осередок дослідження історичного картознавства України.

6-7 жовтня 1998 р. Я. Р. Дашкевич та М. Г. Вавричин провели першу в Україні наукову конференцію з історії картознавства на тему "Картографічна спадщина України", чим започаткували проведення серії міжнародних наукових конференцій: "Боплан і Україна" (Запоріжжя, 12-13 жовтня 2000 р.), "Картографія та історія України", присвячена 400-річчю від народження Гійома Левассера де Боплана (Львів, 20-21 листопада 2000 р.), "Соціотопографія України" (Львів, 17-18 жовтня 2002 р.). Конференції мали міждисциплінарний характер, у них брали участь історики, картографи, географи, архітектори, археологи, бібліографи, мовознавці, архівісти, геодезисти, працівники державної картографо-геодезичної служби, геодезичних підприємств, видавництв. За матеріалами конференцій видано збірки наукових праць¹.

21 листопада 2000 р. на Міжнародній науковій конференції "Картографія та історія України", присвяченій 400-річчю Боплана, ці вчені зніцію-

вали створення Наукового товариства дослідників картографії України. Втїлити цей задум покликани сучасні українські вчені, спираючись на науковий спадок з історичної картографії львівських науковців, який заслуговує на якнайретельніше вивчення.

М. Г. Вавричин брала участь у роботі багатьох наукових конференцій², була також активною учасницею щорічних наукових засідань та семінарів, що їх організовували Комісія книгознавства і бібліографії, Археографічна та Історична комісії НТШ, членом якого стала відразу після відновлення діяльності цього товариства в Україні.

У Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України готується до видання збірник праць з історії картографії та краєзнавства, автором якого була і М. Г. Вавричин. Її дослідження залишилися цінним науковим спадком для сучасного і майбутніх поколінь українців.

Надійшла 05.03.12

¹ У 1997-2010 рр. М. Г. Вавричин упорядкувала низку збірок статей: "Боплан і Україна" (Львів, 1998), "Картографія та історія України" (Львів, 2000), "Історичне картознавство України" (Львів, 2003), "Історична топографія та соціотопографія України" (Львів, 2006), "Silva rerum" (Львів, 2007).

² Це, зокрема: "Military cartography of the Baltic region countries from the 16th to the 20th century" (Торунь, 1994), "Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури" (Запоріжжя, 1997), "Бальтазар Гакет – дослідник Південно-Східної Європи" (Львів, 1997), "Kartografia Galicji 1772-1918" (Перемишль, Львів, 2001), "XXI Ogólnopolska konferencja historyków kartografii" (Перемишль, Львів, 2001), "Перемишль і Перемишльська земля протягом віків" (Перемишль, 2002), "Лемківщина в 1939-1947 р. Війна, окупація, виселення" (Краків, 2010).

* * *

ДО 90-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Л. А. ПОНОМАРЕНКО

16 лютого 2012 року виповнилося 90 років з дня народження Лідії Антонівни Пономаренко – геодезиста, картографа, історика та неперевершеного знавця топографії і топоніміки Києва.

Лідія Антонівна народилася у шахтарському краї в м. Алчевську у родині гірника. Школу закінчила у 1939 р. в м. Краснодарі. Цього самого року вступила до Московського інституту інженерів геодезії, аерофотозйомки і картографії, який закінчила в 1946 р. (таке тривале навчання було викликане перервою на евакуацію в роки Великої

Вітчизняної війни), отримавши диплом інженера-аерофотогеодезиста.

Шахтарське походження далося взнаки: з 1950 по 1953 рр. Лідія Антонівна працювала дільничним маркшейдером на шахті № 7 у м. Новошахтинську Ростовської області. З вересня 1953 р. викладала в Кадіївському гірничому технікумі й завідувала кабінетом геодезії, геології та маркшейдерської справи.

Київський період життя розпочався в 1959 р., коли Л. П. Пономаренко запросили на роботу в науково-дослідний сектор Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка в лабораторію аерометодів. Але побутові проблеми змусили її перейти на роботу в проектну установу "Діпроцивільпромбуд". Потім була робота в інших установах: Комітеті Держгіртехнагляду РМ УРСР, Укрдніпроторзі тощо.